

*Левченко Т. М.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФАМІЛЬЯРНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті порушено одну з важливих мовознавчих проблем – функціонування фамільярної лексики в мові засобів масової комунікації; вказано на проблеми дослідження фамільярної лексики як складника субстандарту в засобах масової комунікації та вплив цього явища на формування культуромовної особистості. Встановлено, що зазвичай фамільярна лексика функціонує в текстах суспільно-політичної, економічної, міжнародної, військової, спортивної, освітньої тематики, а також демонструє емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне та нетактовне ставлення до адресата і навіть зверхність. Зазначено, що фамільярна лексика має чітко виражене негативне емоційно-експресивне забарвлення. Зауважено, що фамільярна лексика стає не тільки маркером індивідуального стилю автора публікації, таким чином відбувається популяризація мовленнєвого наміру за допомогою нестандартної лексики. Встановлено, що особливістю фамільярної лексики є те, що вона не завжди виражає осуд, а подекуди демонструє співчутливе ставлення мовця до кого-, чого-небудь, тому її варто розглядати як різновид емоційної лексики. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив тенденцію до розмивання чітких стилістичних меж, активізацію елементів розмовного стилю в публіцистиці, що засвідчує дифузність, демократизацію публіцистичного стилю та лібералізацію мовної норми, зокрема лексичної, що впливає на процес зниження мовної норми через функціонування в медіатексті вульгарних, лайливих, зневажливих та фамільярних слів. Зауважено, що засоби масової комунікації як потужний публічний фактор сприяють не тільки недоречній популяризації стилістично зниженої лексики, яка є складником субстандарту, а й закріплюють її в усному розмовному мовленні. Засоби масової комунікації завдяки включенню в тексти фамільярної лексики поглиблюють стилістичну диференціацію слів і виразів між стандартом і субстандартом. Сучасна преса є не тільки джерелом лексичних і стилістичних інновацій, а й базою формування, розвитку сучасного мовного субстандарту.

Ключові слова: мова засобів масової комунікації, фамільярна лексика, субстандарт, пейоративне значення, публіцистичний дискурс.

Постановка проблеми. Мова засобів масової комунікації є типовою реакцією на процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Відбиваючи проблеми культури спілкування, імперативних та диспозитивних норм, труднощі встановлення мовних явищ тощо, мова публіцистики засвідчує тенденцію до розмивання чітких стилістичних меж, активізацію елементів розмовного стилю, демократизацію публіцистичного стилю та лібералізацію мовної норми, зокрема лексичної, що впливає на процес

зниження мовленнєвої норми через функціонування в медіатексті вульгарних, лайливих, зневажливих та фамільярних слів.

Для мови засобів масової комунікації початку ХХІ століття характерне широке проникнення розмовної літературної та нелітературної лексики, зокрема фамільярної. Сучасні мовознавці звертають особливу увагу на її функціонування в системі української мови. Актуальність дослідження зумовлена тим, що нині є маловивченим питання вживання фамільярної лексики, адже вона має складний та неоднозначний статус. Потребує детального вивчення і її використання в сучасному медіатексті.

На поширення фамільярної лексики в мову публіцистики впливають і внутрішньомовні, і позамовні причини. Серед них виокремлюємо зняття політичної цензури, продовження демократизації та лібералізації сфер життя суспільства, необхідність номінації явищ, не характерних для попередніх років, активізацію суспільно-політичних процесів, бажання висловити експресію будь-якими засобами тощо.

Фамільярну лексику мовознавці зараховують до групи слів із різко зниженим, експресивним забарвленням. Нерідко фамільярну лексику розглядають у межах просторічної. Щодо цього в науковців теж немає єдиної думки. Одні взагалі уникають вживання терміна «просторічне», інші, навпаки, вважають, що вона має право на існування. Так, М.М. Пилинський виокремлював розмовно-просторічну лексику, яку він вважав емоційно забарвленою. Науковець зазначав: «Слова цієї групи надають мові невимушеного характеру, мають відтінок фамільярності, інколи певної різкості, грубості. Сюди належать жартівливі і презирливо-іронічні слова, вульгаризми та лайливі слова, що перебувають уже на межі між літературною мовою і просторіччям» [2, с. 33]. Вирізняє просторіччя і Л.А. Коробчинська, називаючи дві групи лексики: 1) слова зі зниженим експресивно-емоційним забарвленням. Сюди належить також грубе просторіччя або вульгаризми; 2) слова, що своєю граматичною, фонетичною формою або слововживанням різко відходять від літературної норми [5, с. 44].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна назвати низку розвідок, в яких порушено це питання: у працях Л.А. Коробчинської, С.П. Левченка, А.А. Бурячка, О.О. Тараненка, Л.Т. Масенко, О.В. Зайцевої, В.М. Труба йдеться про розмежування понять «розмовне» і «просторічне». Однак єдиної думки щодо тлумачення цього поняття в сучасному мовознавстві немає. Відсутній системний опис лексики аналізованого типу, не визначене її місце в лексичній системі мови. Сам термін запозичений із російської мови і трактується неоднозначно.

Метою статті є ознайомлення з напрацюваннями українських мовознавців щодо теоретичних основ у застосуванні ремарки «фамільярне» та з'ясування особливостей вживання фамільярної лексики в медіатексті.

Виклад основного матеріалу. В енциклопедії «Українська мова» О.О. Тараненко зауважує: «Термін «просторіччя» почав уживатися в російській лексикографії з кінця XVIII століття як позначення живої народної («простонародної») мови (на противагу книжно-літературній мові), на основі чого виникло й інше його розуміння – стилістично знижена, часто груба й вульгарна мова (власне лексика і фразеологія), яка входить до літературної розмовної мови зі стилістично обмеженим функціонуванням (на зразок *шарханути, осточортіти, варнякати, пузо*)». За словами науковця, подібна небажана двозначність терміна існує і в українській стилістиці. В українській лексикографії позначка «прост. (просторіччя)» поки що рідко практикується [11, с. 573].

О.В. Зайцева додає, що не всі словники розрізняють розмовну і «просторічну» лексику. «В українській лексикографічній традиції, зокрема в тлумачних та деяких перекладних словниках, не усталилась практика розмежування розмовної та «просторічної» лексики з позначенням цього явища окремими ремарками – «розм.» та «прост.» відповідно. Так, окремі лексикографи уникають ремарки «прост.» для позначення грубуватих слів, натомість вживають систему стилістичних позначок, що кваліфікують різновиди розмовної лексики за характером та ступенем емоційного забарвлення «лайл.», «вульг.», «фам.». Ці слова виражають різні емоції, зокрема жарту, пестливості, зневаги, презирства тощо [3, с. 202].

Поділяємо думку М.І. Навальної, що просторічну лексику не варто виокремлювати в окрему групу, адже вона є розмовною нелітературною лексикою. Науковець вважає, що розмовна нормативна лексика знаходиться в межах літературної мови, а до нелітературних розмовних лексем належать такі субстандартні одиниці, як суржик та жаргонізми [7, с. 131].

За словами Л.А. Коробчинської, ремарки «розмовне» і «просторічне» є обмежувальними термінами; «фамільярне», «іронічне», «зневажливе» тощо є конкретизувальними. Науковець стверджує, що як фамільярні можуть вживатися і розмовні, і просторічні слова, і навіть вульгарні. Вона надає фамільярній лексиці статусу емоційно забарвленої [5, с. 5].

Серед наведених ремарок особливий статус має позначка *фамільярне*, що позначає як лексику зі зневажливим відтінком, так і ту, що виражає прихильне ставлення мовця до співрозмовника. Фамільярними можуть бути і пестливі, і грубуваті слова. Особливість грубувато-фамільярних слів у тому, що вони демонструють не осуд, а співчутливе ставлення або грубе схвалення.

За словами О.О. Тараненка, «найпоширеніша точка зору щодо фамільярної лексики – це означення її як стилістично знижених слів, що вживаються в невимушеному спілкуванні близько знайомих осіб без дотримання ними певних умовностей» [10, с. 131].

На нашу думку, особливістю фамільярної лексики є те, що вона не завжди виражає осуд, а й демонструє співчутливе ставлення мовця до кого-, чого-небудь. Тому фамільярну лексику варто розглядати як різновид емоційної.

О.О. Тараненко вважає, що ремаркою *фамільярне* насамперед варто маркувати мовні одиниці, що виражають досить вільну, не обмежену певними умовностями поведінку, характерну для спілкування осіб, поєднаних близькими взаємосто-

сунками, або зумовлену бажанням – доречним чи недоречним, виправданим чи невиправданим [там само].

У мові засобів масової комунікації фамільярна лексика активізувалася і вживається часто. Спостерігаємо широке проникнення до медіатексту іменників, які належать до названої категорії. Серед них переважають назви осіб, зокрема вжиті з негативним значенням. Так, у публікаціях про українсько-російські відносини з осудом та зі зневагою розповідають про російського президента Володимира Путіна, наприклад, називають його словом *курдупель*: «фам. Коротун, куций» [8, Т. 4, с. 407]: «*Ну, а з тими з-поміж західних лідерів, хто був нездатен бачити реальну поставу кремлівського курдуеля, з продажними журналістами і «корисними ідіотами», гадаю, успішно розберуться громадяни їхніх країн*» («День», 19.12.2014); «*На жаль, Путін не має таких рис. Але він має інше, що й собі висміює народ. Він – коротун, курдупель*» («Чорноморські новини», 27.12.2018). За допомогою слова *курдупель* автори публікацій висміюють В. Путіна, вказуючи не лише на його маленький ріст, а й на те, що він як людина є нищим і нікчемним.

З негативним значенням вжито іменники *псих*: «фам. психічно невірноважена людина» [8, Т. 8, с. 373], *роззелена*: «фам. Неспритна, неухважна людина: роззява» [8, Т. 8, с. 822], *дівуля*, що має значення: «фам. Збільш. до діва» [8, т. 2, с. 298], напр.: «*Не зрозуміло, чи «оплотіця» і справді кілеру-аматору замовили, чи вбивця свідомо поводився як непрофесіонал, аби виглядало, ніби Жиліна просто псих «замочив»*» («Високий Замок», 21.09.2016); «*І знову не так, бо ми якраз такі: і не дурні (вбачте на слові), й не ліниві, не роззелени якісь*» («Чорноморські новини», 05.10.2017); «*Чи Аваков з його роздаровуванням нагородної зброї таким же «аристократам», із «заносами» і провалами аж до призначення своєю заступницею 24-річної дівулі (ще одна новоявлена «елітка») без найменшого професійного і життєвого досвіду, яка полюбляє фотографуватися наголяса?»* («Високий Замок», 24.11.2016). Аналізовані іменники з фамільярним відтінком надають тексту емоційного забарвлення, демонструючи осуд певних дій конкретних осіб.

Серед назв осіб у мові засобів масової комунікації активно функціонує фамільярна лексика, що виражає прихильне ставлення, вона вживається в різних тематичних групах, де йдеться про політику в нашій країні, міжнародні відносини, громадське життя тощо, напр.: *симпатьяга* – «фам. Симпатична, приємна людина» [8, Т. 9, с. 177], *стариган* – «фам. Те саме, що старик» [8, Т. 9, с. 654], *старушенція* – «фам. Те саме, що старуха» [8, Т. 9, с. 664]. Наприклад: «*А що стосується спілкування в побуті, за межами політики – то тут багато тиранів були великими симпатягами*» («День», 14.09.2018); «*Не буває такого, щоб уся нація складалася зі святенників і симпатяг*» («Український тиждень», 31.07.2016); «*Мама скаржиться, що знайти партнерів для самотнього жіноцтва віком за 60 – неабияка проблема. Бракує стариганів. Не доживають*» («День», 06.06.2018); «*Чи дочекається Україна новітнього генерала Маршалла? В одну ріку, кажуть, двічі увійти неможливо. І старушенція Європа, і дядечко Сем стали більш прагматичними і тяжко йдуть на щедрі фінансові вливання*» («Високий Замок», 16.03.2015); «*Тутцяю біля під'їзду, впізнаю загнані в землю автомобільні шини, що огорожують непривабливу клумбу. На лавці сидять старушенці*» («День», 07.07.2017). Лексемам *симпатьяга, стариган, старушенція* властива певна

«м'якість» експресивно-емоційного забарвлення, фамільярно-дружнє або фамільярно-шанобливе значення.

Серед фамільярної лексики в сучасній публіцистиці широко використовують дієслова. Вони представлені в різних тематичних групах: суспільно-політична, міжнародна, спортивна, освітня тощо.

Найбільш поширена названа лексика в текстах суспільно-політичного спрямування. Дієслова *гамселити* («фам. 1. перех. Сильно бити кого-небудь. 2. неперех. 3 силою ударити, стукати по чому-небудь, у що-небудь» [8, Т. 2, с. 25]), *кобенити* («фам., рідко. Сильно сварити, ляяти» [8, Т. 4, с. 200]), *вимітатися* («1. фам. Виходити звідкись, залишати приміщення і т. ін.») [8, Т. 1, с. 432], *молоти* («2. перен., фам. Верзти нісенітницю; теревенити») [8, Т. 4, с. 790], *вбухати* («фам. Вкласти, витратити (звичайно про гроші) для придбання чого-небудь» [8, т. 1, с. 302]) виявляють емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне і нетактовне ставлення до адресата і навіть зверхність. Наприклад: «Вони одразу накинулися на аграрія та без зайвих слів почали його **гамселити**» («Голос України», 30.08.2017); «Чи будеш всіх тільки **кобенити**, костити, чи руками і розумом підставив плече вітчизні, селу, колективу» («Газета по-українськи», 23.10.2018); «Стара еліта повинна постійно **вимітатися** з органів влади, поки не дозріє нова» (29.05.2014); «Порадив мені швидше **вимітатися**, бо через годину буде автобус до Рави-Руської, щоб я його не прогавила» («Український тиждень», 05.09.2018); «Завжди краще толерантно працювати, постійно об'єднуючи людей, аніж «радикально» **молоти** язиком» («Чорноморські новини», 31.09.2019); «Звісно, можна створити якесь державне громадське телебачення, але щоб його хтось дивився і воно конкурувало, наприклад, з "1+1", потрібно **вбухати** в нього мільярд доларів» («Газета по-українськи», 01.04.2015).

Крім громадсько-політичної тематики, дієслова з фамільярним відтінком активно функціонують у публікаціях про міжнародні відносини. Серед них виокремлюємо такі лексичні одиниці: *втєлющити* («фам. 1. Дати комусь що-небудь (звичайно, непотрібне, небажане для когось); накинути, нав'язати» [8, Т. 1, с. 772]), *поперти* («фам. 1. неперех. Рушити нестримно в якому-небудь напрямку. 3. перех. Погнати кого-небудь кудись, змусити перейти в інше місце. // Наступаючи, змусити противника тікати» [8, Т. 7, с. 195]), *приндитися* («фам.1. Виявляти пиху, гордощі; бундючитися. 2. Триматися по-молодецькому; бадьоритися, козиритися. 3. Сердитися» [8, Т. 7, с. 688]). Наприклад: «Ось навіть Папі Римському Франциску **втєлющили** свою колорадську стрічку, заплямовану вже і кров'ю братів-українців» («День», 10.05.2016); «От і тут: раптом Путіну бемкне **поперти** далі – на Київ або в яку Європу – а в міністра все готове» («Газета по-українськи», 04.09.2018); «Насправді Росія боїться Америки, вони можуть **приндитися**, розповідати про ядерний попіл, та все ж панічно бояться США» («Волинь», 27.01.2017); «Отже, якщо нині мова про зерно та рілля в історії України, не поспішайте **приндитися** і гордовито повторювати «Хліб – усьому голова!»» («Дзеркало тижня», 12.07.2019). Лексеми *втєлющити*, *поперти*, *приндитися* мають конотацію несхвалення кого- або чого-небудь, їх вживають за невимушеного спілкування.

У публікаціях економічної, військової та іншої тематики вживаним є дієслово *очухатися* – «фам. Повертатися до нормального стану після фізичного або морального потрясіння;

отямитися» [8, Т. 5, с. 836], напр.: «Охріменко пояснив, що після Майдану Україна отримала значний удар по економіці. «Фактично ми не можемо **очухатися**» («Газета по-українськи», 25.09.2014); «Його можна було б просто зупинити, повалити на землю, і за 5 хвилин він би **очухався**, адже він не складав собі звіту, він не пам'ятав себе. Та командир роти йому одразу ж кулю в спину» («День», 18.09.2017). У текстах освітньої, спортивної, соціальної та іншої тематики використовують дієслова з фамільярним відтінком та вжитих у переносному значенні – *вибрикувати* («2. перен., фам. Пустувати, поводити себе легковажно, мати раптові примхи» [8, Т. 1, с. 357]); *муштрувати* («2. перен., фам. Навчати, повчати когось» [8, Т. 4, с. 835]), *вичухатися* «2. перен., фам. Ставати здоровим, одужувати (після хвороби, побоїв і т. ін.)» [8, Т. 1, с. 540], напр.: «Але, напевно, сьомий десяток у нього, і він вирішив, що краще – не **вибрикувати**. Він не мав права мовчати, коли за його спиною у «настільний футбол» просували йому помічника» («Газета по-українськи», 28.06.2016); «Приміром, якщо семирічний хлопчик розкидав іграшки, то не мама його має **муштрувати** і змушувати, а тато. Спокійно й впевнено» («Дзеркало тижня», 16.06.2019); «Одна із волонтерок в кінці торгового дня золосилася забрати маленьких пухнастиків додому. Однак двоє із них здохли відразу, а ще двоє не можуть **вичухатися** і донині» («Волинські новини», 04.09.2019). Слова *вибрикувати*, *муштрувати*, *вичухатися* надають публіцистичному тексту невимушеності, простоти і розмовності.

Спорадично в мові засобів масової комунікації функціонують фамільярні дієслова, які набувають нового значення. До таких належить лексема *відбухати*. У словнику його витлумачують так: «фам. Збудувати що-небудь велике» [8, Т. 1, с. 560], напр.: «Знайшовся «доброзичливець», капнув нагору: мовляв, я, Сергєєв, **відбухав** на дачі хороми. Будинок двоповерховий, асфальту – чотири кілометри від шосе» («Дзеркало тижня», 05.03.2014); «Але в іншому тексті фіксуємо інше значення: «пропрацювати певний час», наприклад: *Колишній водій одного з найпрестижніших сумських маршрутів Петро К. «відбухав» за кермом майже п'ять років»* («Голос України», 20.05.2018).

Висновки. Отже, мова засобів масової комунікації є активним джерелом поповнення лексемами в сучасній українській мові. До неї активно проникають експресивно-забарвлені слова, зокрема грубуваті або фамільярні, що різняться за характером та ступенем емоційного забарвлення «лайл.», «вульг.», «фам.». Ці лексичні одиниці демонструють різні емоції, наприклад, жарту, пестливості, зневаги, презирства, осуду, невимушеності тощо.

Зазвичай фамільярна лексика функціонує в текстах суспільно-політичної, міжнародної, військової, спортивної, освітньої тематики. Фактичний матеріал засвідчує активне проникнення іменників і дієслів із відтінком фамільярності в мову засобів масової комунікації. Фамільярна лексика демонструє емоційне ставлення автора до предмета мовлення чи самого адресата (зокрема до політиків, високопосадовців та громадських діячів), засвідчуючи безцеремонне та нетактовне ставлення до адресата і навіть зверхність.

Певним фамільярним словам притаманна «м'якість» експресивно-емоційного забарвлення та фамільярно-дружнє або фамільярно-шанобливе значення. Досить часто аналізована лексика вживається заради невимушеності спілкування та привернення уваги читача.

Перспективу дослідження вбачаємо в дослідженні фамільярної лексики, вжитої в новітньому мас-медійному дискурсі.

Література:

1. Бирик С.П. Стильова розмовна норма та розмовна лексика. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 59–65.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови [М.А. Жовтобрюх, Г.М. Колесник, К.В. Ленець та ін.]; під заг. ред. М.М. Пилинського. Київ : Наук. думка, 1982. 180 с.
3. Зайцева О.В. До питання про «просторічну» лексику. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2013. Книга 1. С. 199–205.
4. Коваленко Б.О. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 21 с.
5. Коробчинська Л.А. Лексика розмовної мови. *Питання мовної культури*. 1968. Вип. 2. С. 3–14.
6. Коробчинська Л.А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках. *Лексикографічний бюлетень*. 1963. Вип. IX. С. 41–54.
7. Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст.: монографія. Київ, Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
8. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І.К. Білодіда. Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980 рр.
9. Сучасна українська літературна мова : стилістика / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 439 с.
10. Тараненко О.О. Новий словник української мови (Концепція та принципи укладання словника). Київ: [б. в.] ; Кам'янець-Подільський : [б. в.], 1996. 172 с.
11. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

Levchenko T. Peculiarities of slangy vocabulary functioning in the language of mass media

Summary. The article raises one of the important linguistic problems - the functioning of slangy vocabulary in the language of the media; points to the problems of research of slangy

vocabulary as a component of the substandard in the media and the influence of this phenomenon on the formation of cultural personality. It is established that, as a rule, slangy vocabulary functions in texts of socio-political, economic, international, military, sports, educational subjects, and also demonstrates the author's emotional attitude to the subject of speech or the addressee (in particular to politicians, high-ranking officials and public figures) showing unceremonious and tactless attitude to the addressee, as well as arrogance. It is noted that the slangy vocabulary has a negative emotionally expressive coloration. It is noted that the slangy vocabulary becomes not only markers of the individual style of the author of the publication, thus popularizing the speech intention with the help of non-standard vocabulary. It is established that the peculiarity of slangy vocabulary is that it does not always express condemnation, and sometimes demonstrates the sympathetic attitude of the speaker to someone or something, so it should be considered as a kind of emotional vocabulary. Analysis of the actual material showed a tendency to blur clear stylistic boundaries; activation of elements of conversational style in journalism, which testifies to diffusion; democratization of journalistic style and liberalization of the language norm, in particular the lexical one, which influences the process of reducing the language norm through the functioning of vulgar, abusive, contemptuous and slangy words in the media text. It is noted that the mass media, as a powerful public factor, contribute not only to the inappropriate popularization of stylistically reduced vocabulary, which is a component of the substandard, but also consolidate it in oral speech. Mass media, through the inclusion of slangy vocabulary in texts, deepen the stylistic differentiation of words and expressions between standard and substandard. The modern press is not only a source of lexical and stylistic innovations, but also a basis for the formation and development of modern language substandard.

Key words: mas media language, slangy vocabulary, substandard, pejorative meaning, publicist discourse.